

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۵۰۰

۱

۲۸۸

نویس

تحلیل و بررسی
مبانی کلامی تفسیر قرآن کریم
بمحرر آثار شیخ طوسی

دکتر محمد سلطانی

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

زمستان ۱۳۹۴

سلطانی، محمد، ۱۳۴۴ -
 تحلیل و بررسی مبانی کلامی تفسیر قرآن کریم بر محور آثار شیخ طوسی / محمد سلطانی - قم: پژوهشگاه
 حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۴.
 ده، ۲۷۸ ص. - (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ ۳۴۷: قرآن پژوهی؛ ۳۵)
 ISBN: 978-600-298-110-3
 بها: ۱۱۱۰۰۰ ریال
 فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.
 کتابنامه: ص. [۲۶۳]-۲۶۶؛ همچنین به صورت زیرنویس.
 نمایه.
 ۱. تفاسیر شیعه - قرن ۵ق. ۲. طوسی، محمد بن حسن، ۳۸۵-۴۶۰ق. ۳. کلام شیعه امامیه. الف. پژوهشگاه
 حوزه و دانشگاه. ب. عنوان.
 ۱۳۹۴ ۳ت ۷۶س/ BP ۹۴
 شماره کتابشناسی ۴۰۹۰۵۳۵

تحلیل و بررسی مبانی کلامی تفسیر قرآن کریم بر محور آثار شیخ طوسی
 مؤلف: دکتر محمد سلطانی (عضو هیئت علمی دانشگاه اصفهان)

ویراستار: سعیدرضا علی‌عسکری

صفحه‌آرایی: کاما

چاپ اول: زمستان ۱۳۹۴

تعداد: ۵۰۰ نسخه

لیتوگرافی: سعیدی

چاپ: قم - جعفری

قیمت: ۱۱۱۰۰ تومان

کلیه حقوق برای پژوهشگاه حوزه و دانشگاه محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه تلفن: ۳۲۱۱۱۱۰۰ - ۰۲۵ (انتشارات: ۳۲۱۱۱۳۰۰) نمابر: ۳۲۸۰۳۰۹۰

ص.ب. ۳۶۵۱ - ۳۶۱۸۵ ● تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، نبش کوی اُسکو، تلفن: ۰۲۱ - ۶۶۴۰۲۶۰۰

www.rihu.ac.ir

info@rihu.ac.ir

فروش اینترنتی: www.ketab.ir/rihu

سخن پژوهشگاه

پژوهش در علوم انسانی [به منظور شناخت، برنامه‌ریزی و ضبط و مهار پدیده‌های انسانی] در راستای سعادت، اقبال بش‌ ضرورتی انکارناپذیر و استفاده از عقل و آموزه‌های وحیانی در کنار داده‌های تجربی و در برابر دقت واقعیت‌های عینی و فرهنگ و ارزش‌های اصیل جوامع، شرط اساسی پویایی، واقع‌نمایی و کارایی این گونه پژوهش‌ها در هر جامعه است.

پژوهش کارآمد در جامعه ایران اسلامی در گرو شناخت واقعیت‌های جامعه از یک‌سو و اسلام به عنوان متقن‌ترین آموزه‌های و سبب‌های اساسی‌ترین مؤلفه فرهنگ ایرانی از سوی دیگر است؛ از این‌رو، آگاهی دقیق و عمیق از معارف اسلامی و بهره‌گیری از آن در پژوهش، بازنگری و بومی‌سازی مبانی و مسائل علوم انسانی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است.

توجه به این حقیقت راهبردی از سوی امام خمینی (ره) بنیانگذار جمهوری اسلامی، زمینه شکل‌گیری دفتر همکاری حوزه و دانشگاه را در سال ۱۳۶۱ فراهم ساخت و با راهنمایی و عنایت ایشان و همت اساتید حوزه و دانشگاه، این نهاد علمی شکل گرفت. تجربه موفق این نهاد، زمینه را برای گسترش فعالیت‌های آن فراهم آورد و با تصویب شورای گسترش آموزش عالی در سال ۱۳۷۷ «پژوهشکده حوزه و دانشگاه» تأسیس شد و در سال ۱۳۸۲ به «مؤسسه پژوهشی حوزه و دانشگاه» و در سال ۱۳۸۳ به «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» ارتقا یافت.

پژوهشگاه تاکنون در ایفای رسالت سنگین خود خدمات فراوانی به جوامع علمی ارائه نموده است که از آن جمله می‌توان به تهیه، تألیف، ترجمه و انتشار ده‌ها کتاب و نشریه علمی اشاره کرد.

کتاب حاضر می‌تواند به عنوان منبع درسی برای دانشجویان رشته‌های «علوم قرآن و حدیث» و «فلسفه و کلام» در مقطع کارشناسی ارشد و دکترای معرفی شود همچنان که پژوهشگران عرصه تفسیر قرآن و کلام، به ویژه کلام شیعی، نیز می‌توانند از این کتاب بهره ببرند.

از استادان و صاحب نظران ارجمند تقاضا می‌شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این پژوهشگاه را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی یاری دهند.

در پایان پژوهشگاه بر خود لازم می‌دانند از مؤلف محترم اثر جناب آقای دکتر محمد سلطانی و نیز ناظر محترم خدمت الاسلام والمسلمین دکتر محمد اسعدی سپاسگزاری کند.

فهرست مطالب

۱	پیشگفتار
۵	فصل اول: مفاهیم و کلیات
۵	۱. مفاهیم و تعریف‌ها
۵	۱-۱. مبانی
۶	۲-۱. علم کلام
۸	۳-۱. تفسیر قرآن کریم
۱۰	۴-۱. مبانی کلامی تفسیر قرآن
۱۲	۵-۱. تحلیل مبانی کلامی
۱۴	۲. کلیات
۱۴	۱-۲. مناسبات علم کلام و تفسیر قرآن
۱۶	۲-۲. شیخ طوسی
۲۰	۳-۲. تفسیر التبیان
۲۳	۴-۲. شیخ طوسی و علم کلام
۲۵	فصل دوم: مبانی کلامی تفسیر در حوزه خداشناسی
۲۵	۱. توحید صفاتی
۲۵	بیان مبحث کلامی
۲۸	تحلیل مبنای کلامی
۲۹	تأثیر مبنای کلامی در تفسیر آیات
۳۱	۲. علم الهی
۳۱	بیان مبحث کلامی
۳۲	تحلیل مبنای کلامی
۳۲	تأثیر مبنای کلامی در تفسیر آیات

۳۳	۱-۲. علم حادث
۳۸	۲-۲. شک و تردید
۳۸	۳-۲. نفی علم از خداوند
۴۰	۳. اراده خداوند
۴۰	بیان مبحث کلامی
۴۱	تحلیل مبنای کلامی
۴۳	تأثیر مبنای کلامی در تفسیر
۴۶	۴. کلام الهی
۴۶	بیان مبحث کلامی
۴۹	تحلیل مبنای کلامی
۵۰	۵. عدل و حکمت الهی
۵۰	بیان مبحث کلامی
۵۴	تحلیل مبنای کلامی
۵۶	تأثیر مبنای کلامی در تفسیر
۵۶	۱-۵. عدل الهی و اصل فهم‌پذیری قرآن کریم
۵۹	۲-۵. عدل و حکمت الهی و حجیت صوهر قرآن
۶۳	پیوست به موضوع: اخباریان و ظواهر قرآن
۶۴	۳-۵. عدل و حکمت الهی و روایات تفسیری
۶۷	۴-۵. عدل و حکمت الهی و آیات متناقض‌نما
۷۲	۵-۵. عدل و حکمت الهی و نسخ آیات
۷۴	۶-۵. عدل و حکمت الهی و تفسیر آیات
۷۵	۱-۶-۵. نسبت اضلال به خداوند
۸۱	۲-۶-۵. مکر و کید
۸۴	۳-۶-۵. جَبَّار و مُکَبِّر
۸۵	۴-۶-۵. تعطیل کردن ابزارهای شناخت
۹۱	۶. صفات سلبی؛ نفی رؤیت، نفی جسمانیت
۹۱	بیان مبحث کلامی
۹۵	تحلیل مبنای کلامی
۹۶	تأثیر مبنای کلامی در تفسیر
۹۶	۱-۶. رؤیت
۹۷	۱-۱-۶. نگاه به پروردگار
۹۸	۲-۱-۶. در معراج
۹۹	۳-۱-۶. معنای حجاب
۱۰۰	۴-۱-۶. پاداش نیکوکاران

۱۰۰	۲-۶. مکان و جهت
۱۰۳	۱-۲-۶. نزد خداوند (عند الله)
۱۰۴	۲-۲-۶. به سوی خداوند (الی الله)
۱۰۵	۳-۲-۶. خداوند والا و همراه
۱۰۶	۴-۲-۶. در برابر خداوند
۱۰۷	۵-۲-۶. آمدن خداوند
۱۰۹	۶-۲-۶. تفسیر برخی صفات خداوند
۱۰۹	۷-۲-۶. نشستن بر عرش
۱۱۲	۳-۶. اعضا و جوارح
۱۱۵	خلاصه و نتیجه گیری
۱۱۷	فصل سوم: مبنای کلامی مربوط به قرآن کریم
۱۱۷	۱. قرآن کریم؛ سخن خداوند
۱۱۷	بیان مبحث کلامی
۱۲۰	تحلیل مبنای کلامی
۱۲۱	تأثیر مبنای کلامی در تفسیر
۱۲۳	۲. یگانگی قرآن کریم
۱۲۳	بیان مبحث کلامی
۱۲۷	تحلیل مبنای کلامی
۱۲۸	تأثیر مبنای کلامی در تفسیر
۱۲۹	پیوست موضوع: قرائت معتبر نزد شیخ طوسی
۱۳۲	۳. خُذُوث قرآن
۱۳۲	بیان مبحث کلامی
۱۳۴	تحلیل مبنای کلامی
۱۳۵	تأثیر مبنای کلامی در تفسیر
۱۳۵	۱-۳. شأن و سبب نزول
۱۳۷	پیوست موضوع: پیرامون شأن و سبب نزول
۱۴۲	۲-۳. قرآن و فرهنگ زمانه
۱۴۴	۴. حکمت قرآن
۱۴۴	بیان مبحث کلامی
۱۴۵	تحلیل مبنای کلامی
۱۴۶	تأثیر مبنای کلامی در تفسیر
۱۴۶	۱-۴. ارتباط و تناسب درون آیه
۱۴۸	پیوست موضوع: تناسب اختتام و مفاد آیه

۱۵۰	۲-۴. ارتباط و تناسب بین آیات
۱۵۳	۳-۴. سیاق آیه و آیات قرآن
۱۵۵	پیوست موضوع: شناسایی سیاق آیه
۱۵۷	۴-۴. نبودن تناقض میان آیات قرآن
۱۶۰	پیوست موضوع: نفی تناقض و پدیده نسخ
۱۶۳	۵-۴. تأثیر عقل در تفسیر قرآن
۱۶۵	پیوست موضوع: تفسیر به عقل، تفسیر به رأی
۱۶۶	۶-۴. بنای عقلا و تفسیر قرآن
۱۶۷	پیوست به موضوع: حَبط
۱۶۸	۵. قرآن؛ بیان و تبیان (مرجعیت قرآن کریم)
۱۶۸	بیان مبحث کلامی
۱۶۹	تحلیل مبنای کلامی
۱۷۰	تأثیر مبنای کلامی در تفسیر قرآن
۱۷۰	۱-۵. تفسیر قرآن به قرآن
۱۷۲	۲-۵. مرجعیت قرآن کریم در علم اسلامی
۱۷۳	۱-۲-۵. کلام
۱۷۴	۲-۲-۵. فقه
۱۷۵	۳-۲-۵. اصول فقه
۱۷۵	۴-۲-۵. حدیث
۱۷۶	۳-۵. مرجعیت قرآن کریم در علوم طبیعی
۱۷۷	۶. تحریف نشدن قرآن
۱۷۷	بیان مبحث کلامی
۱۷۸	الف) مرحله تنزیل: فروآمدن سخنان الهی از سوی خداوند بر پیامبر ﷺ
۱۷۹	ب) مرحله تبلیغ
۱۸۰	ج) مرحله تدوین
۱۸۱	تحلیل مبنای کلامی
۱۸۲	تأثیر مبنای کلامی در تفسیر قرآن
۱۸۳	۷. حق بودن قرآن
۱۸۴	بیان مبحث کلامی
۱۸۵	تحلیل مبنای کلامی
۱۸۶	تأثیر مبنای کلامی در تفسیر قرآن
۱۸۶	۱-۷. موافقت با عقل
۱۸۸	۲-۷. موافقت با واقعیت خارجی
۱۹۱	۳-۷. موافقت با ساختار زبان

۱۹۱	۴-۳-۷. قاعده تقریر
۱۹۲	۸. جاودانگی و فراگیری قرآن کریم
۱۹۳	بیان مبحث کلامی
۱۹۴	تحلیل مبنای کلامی
۱۹۴	تأثیر مبنای کلامی در تفسیر قرآن
۱۹۵	۹. وقوع نسخ در قرآن کریم
۱۹۶	بیان مبحث کلامی
۱۹۷	تحلیل مبنای کلامی
۱۹۷	تأثیر مبنای کلامی در تفسیر قرآن
۱۹۹	خلاصه و نتیجه گیری
۲۰۱	فصل چهارم: مبنای کلامی مربوط به اولیای الهی، پیامبران و امامان معصوم علیهم السلام
۲۰۱	پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله
۲۰۲	۱. عصمت پیامبر صلی الله علیه و آله
۲۰۲	بیان مبحث کلامی
۲۰۴	تحلیل مبنای کلامی
۲۰۴	تأثیر مبنای کلامی در تفسیر قرآن
۲۰۴	۱-۱. عصمت پیامبر صلی الله علیه و آله ، حجیت قرآن و سنت
۲۰۵	۲-۱. عصمت پیامبر صلی الله علیه و آله ، تفسیر قرآن به قرآن و سنت
۲۰۶	۳-۱. عصمت پیامبر صلی الله علیه و آله و تفسیر برخی آیات
۲۰۷	۲. عصمت پیامبران الهی
۲۰۷	تحلیل مبنای کلامی
۲۰۸	تأثیر مبنای کلامی در تفسیر قرآن
۲۰۸	۱-۲. حضرت آدم علیه السلام
۲۰۹	۲-۲. حضرت ابراهیم علیه السلام
۲۱۰	۳-۲. حضرت یوسف علیه السلام
۲۱۲	۳. عصمت دوازده جانشین پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله
۲۱۲	بیان مبحث کلامی
۲۱۳	تحلیل مبنای کلامی
۲۱۳	تأثیر مبنای کلامی در تفسیر قرآن
۲۱۴	خلاصه و نتیجه گیری
۲۱۵	فصل پنجم: مبنای کلامی مربوط به مخاطب قرآن (فهم کننده، مفسر)
۲۱۵	۱. اعتبار درک عقلی مخاطبان
۲۱۵	بیان مبحث کلامی

۲۱۶	تحلیل مبنای کلامی
۲۱۶	تأثیر مبنای کلامی در تفسیر قرآن
۲۱۸	۲. اعتبار فهم
۲۱۸	بیان مبحث کلامی
۲۱۹	تحلیل مبنای کلامی
۲۲۰	تأثیر مبنای کلامی در تفسیر قرآن
۲۲۱	خلاصه و نتیجه‌گیری
۲۲۳	فصل ششم: مبنای کلامی مربوط به حقایق غیبی
۲۲۴	۱. ذات باوری درباره موجودات غیب
۲۲۴	بیان مبحث کلامی
۲۲۷	تحلیل مبنای کلامی
۲۲۷	تأثیر مبنای کلامی در تفسیر آیات
۲۲۸	۱-۱. فرشته‌شناسی
۲۳۱	۲-۱. ابلیس، شیطان، شیاطین
۲۳۲	۲. دامنه اختیار موجودات غیبی
۲۳۳	بیان مبحث کلامی
۲۳۴	تأثیر مبنای کلامی در تفسیر آیات
۲۳۵	۱-۲. عصیان فرشتگان
۲۳۷	۲-۲. دایره اختیار شیطان
۲۴۲	۳. جهان غیب: از حقیقت عینی تا نمادانگاری
۲۴۲	بیان مبحث کلامی
۲۴۴	تحلیل مبحث کلامی
۲۴۵	تأثیر مبنای کلامی در تفسیر آیات
۲۵۰	پیوست به موضوع: عالم دَرّ
۲۵۲	پیوست به موضوع: عرش و کرسی
۲۵۴	پیوست به موضوع: جزای کردارها یا تجسم اعمال
۲۵۷	خلاصه و نتیجه‌گیری
۲۵۹	فرجام سخن
۲۶۳	منابع و مأخذ
۲۶۷	نمایه‌ها

پیشگفتار

ستایش و پاس پروردگار جهان آفرین راست که برترین آفریده خویش، محمد مصطفی صلی الله علیه و آله را به راهنمایی بندگان خود ارستاد و کلام خود را بر دل آن پیامبر راستین نشاند. و درود بی پایان بر پیام آور رحمت، فرستاده خدا، دوازده جانشین پیراسته و والای آن بزرگوار باد که لحظه‌ای از راهنمایی و دستگیری آدمیان غروزی هستند. و برقرار و استوار باد کلام دلنشین، پرزرفا و استوار الهی که هر روز بیش از پیش عقل و اندیشه خردمندان را رهنمون است و دل و جان عارفان را تازگی می‌بخشد.

در کنار علوم ادبی و اصول و قواعد زبان عربی، مباحث اعتقادی و مبانی کلامی بیشترین تأثیر را در تفسیر آیات الهی دارند. گستردگی و ژرفای این تأثیر تابع انجاست که از سویی می‌توان گفت هیچ آیه‌ای از قرآن کریم را نمی‌توان بدون در نظر گرفتن مبانی کلامی تفسیر کرد؛ زیرا دست‌کم تفسیر آن آیه بر پایه حجیت ظواهر کلام شکل می‌گیرد که حجیت ظواهر نیز براساس اصل عدل الهی استوار است. و از سوی دیگر، دیدگاه‌های کلامی مفسران تا آنجا در فهم و تفسیرشان از قرآن کریم تأثیرگذار است که تفسیر یک اندیشمند شیعی امامی، با تفسیر مفسران اهل حدیث (ظاهرگرا، سلفی) یا اشعری مسلک یا معتزلی، یا باطنی (اهل تأویل) بسیار متفاوت است. این تفاوت بسیار گسترده و پر دامنه است تا آنجا که یکی از مشخصه‌های اصلی و بارز هر تفسیری، مبانی کلامی و مباحث اعتقادی است که آن تفسیر بر پایه آنها استوار است. شیعیان امامی با توجه به باورهای عمیق و ریشه‌دار، دارای مبانی خاص کلامی در عرصه تفسیر قرآن هستند و از آن روی که شیخ طوسی شخصیتی اثرگذار و تعیین‌کننده، بلکه مرجع و پیشوای شیعه در عرصه‌های فقه، کلام، تفسیر، و حدیث به شمار می‌آید؛ برای تنظیم، تدوین و تحلیل مبانی کلامی تفسیر شیعه یکی از بهترین گزینه‌ها، آثار شیخ الطائفه، ابو جعفر محمد بن حسن طوسی است.

در خصوص مبانی کلامی تفسیر قرآن، آثاری اعم از کتاب، رساله و مقاله تألیف و انتشار یافته‌اند. مانند: کتاب مفهوم العدل فی تفسیر المعتزله، اثر محمود کامل، مقاله‌های: «مبانی کلامی شیعه در تفسیر المیزان»، اثر منوچهر خلیلی، «آرا و نظریات کلامی تفسیر مجمع البیان»، اثر عبدالحمید صفوی، «مبانی کلامی تفسیر موضوعی و نقش پیش فرض‌ها و مبانی کلامی در فهم و تفسیر قرآن»، اثر علی نصیری و «درآمدی بر مبانی کلامی استنباط از قرآن» اثر احمد مبلغی.

آثاری چند نیز در بیان و بررسی روش شیخ طوسی در تفسیر قرآن ارائه شده‌اند. مانند کتاب روش شیخ طوسی در تفسیر تبیان، نوشته اکبر قمی ایرانی، و مقاله‌های: «مقدمه‌ای بر آرا و نظریات کلامی شیخ طوسی در تفسیر تبیان»، اثر محمود فاضل و «تحلیلی بر رویکرد تفسیری شیخ طوسی»، اثر سحر محسن قاسم‌پور. این آثار را بدان دلیل که بخش‌هایی را به طرح مبانی کلامی شیخ طوسی در تفسیر اختصاص داده‌اند، می‌توان پیشینه خاص تحقیق حاضر دانست.

کتاب روش شیخ طوسی در تفسیر تبیان (برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد آقای اکبر قمی ایرانی در دانشگاه امام صادق علیه السلام)، در بخش اول کتاب، تفسیر تبیان و منابع آن معرفی شده است. بخش دوم درباره روش شیخ طوسی در طرح مباحث تفسیر، روش‌های تفسیر، تفسیر به عقل و مذاهب تفسیری است. بخش سوم، جایگاه نقل در تبیان اختصاص دارد و در آن تفسیر قرآن به سنت و اقوال صحابه و تابعان بررسی شده است. بخش چهارم درباره جایگاه مباحث کلامی در تبیان است و مباحث متکلمان و متشابهات قرآن، سه‌ای کلامی تبیان و آرای کلامی شیخ طوسی در تبیان را دربر دارد.

مقاله «مقدمه‌ای بر آرا و نظریات کلامی شیخ طوسی در تفسیر تبیان» عرضه شده در کنگره بزرگداشت شیخ طوسی: مؤلف پس از مقدمه‌ای درباره تاریخ کلام، به ویژه کلام شیعی و معرفی متکلمان متقدم شیعه، به روش شیخ طوسی در طرح مباحث کلامی در تفسیر تبیان می‌پردازد. سپس مؤلف فهرستی از ۵۶ مبحث کلامی و موارد طرح آن در تفسیر تبیان را ارائه می‌دهد. این مقاله، هرچند خواننده را در ردیابی مباحث کلامی در تفسیر تبیان بسیار یاری می‌کند؛ ولی ارتباط مباحث کلامی و تفسیر قرآن را آشکار نمی‌سازد و مبنا بودن مباحث کلامی را تحلیل نمی‌کند.

مقاله «تحلیلی بر رویکرد تفسیری شیخ طوسی» (مجله مصباح، س ۱۲، ش ۴۸): مؤلف در این مقاله، به مطالبی درباره شیخ طوسی، پیشینه تفسیر و تفسیر صحیح از دیدگاه شیخ، تفسیر تبیان، نظر شیخ درباره تفسیر به رأی، منابع تفسیر تبیان، جایگاه مسائل لغوی و قرائات و قصص

و روایات در تبیان می‌پردازد. پس از آن؛ تاریخچه کوتاهی از علم کلام، طرح مباحث کلامی در تبیان را در پنج مشخصه بررسی می‌کند: گزارش نظریات متکلمان، عنایت به آرای معتزله، موضع‌گیری در برابر اندیشه‌های کلامی غیر شیعی، اثبات اصول و قواعد کلامی شیعه، و محور بودن استدلال و خردورزی در تفسیر قرآن. از مجموع این مباحث تنها همین عنوان آخر را می‌توان به عنوان یکی از مبانی کلامی شیخ طوسی در تفسیر مورد توجه قرار داد.

با توجه به آنچه گذشت هیچ‌یک از پژوهش‌های یادشده، به‌ویژه به مبانی کلامی تفسیر شیعی، به‌ویژه تفسیر تبیان، نپرداخته و این مبحث مهم و بنیانی را بررسی نکرده است. آثار موجود در موضوع مبانی کلامی تفسیر شیخ طوسی نیز از حد کتابچه و مقاله فراتر نرفته است و گذشته از پرداختن استطرادی به مسئله، درصدد تحلیل عقلی و عقلایی آن مبانی برنیامده‌اند. براساس فحوص و جستج، به اثبات جامع که با هدف تدوین و تحلیل مبانی کلامی شیعه — به‌طور کلی یا در آثار شیخ طوسی — در تفسیر تألیف شده باشد، دست نیافتیم.

بنابراین، افزون بر ضرورت ذاتی چنین تحقیقی به دلیل جایگاه شیخ طوسی در فرهنگ شیعی و از جمله در قلمرو تفسیر و کلام، و اهمیت تحلیل مبانی کلامی تفسیری دانشمندان شیعی، فقدان پیشینه این پژوهش ضرورت آن را دوغندل می‌کند.

در این پژوهش، در هر فصل، نخست مبانی کلامی تفسیر قرآن، به عنوان یک مبحث کلامی، تبیین و تشریح و مستدل می‌شوند. این مبانی ممکن است به پشتوانه ادله عقلی یا نقلی و یا هر دو اثبات شود. برای نمونه، عقل درک می‌کند که جسم و بدن و محتاج است و خداوند از این دو منزله است. پس خداوند جسم و جسمانی نخواهد بود.

در مرحله دوم ثابت می‌شود که شیخ طوسی این مبحث کلامی را در تفسیر قرآن مبنا قرار داده و منابع، قواعد یا محتوای تفسیر آیاتی را بر آن پایه گذاشته است و این عملکرد شیخ طوسی بنا بر ادله عقلی یا روش عقلایی تحلیل می‌شود.

و در مرحله سوم نمونه‌هایی از تأثیر مبانی کلامی در تفسیر آیات قرآن شمرده می‌شود. برای نمونه، شیخ طوسی آیاتی را که در ظاهر، جهت‌مندی، یا جوارح و اندام‌ها را به خداوند نسبت می‌دهد، براساس اصل کلامی «نفی جسمانیت» تفسیر می‌کند.

برخی مبانی کلامی، چند گونه تأثیر در تفسیر قرآن باقی می‌گذارند؛ در این موارد، آثار به واسطه شماره‌گذاری از یکدیگر تفکیک می‌شوند. و در برخی از مباحث، مطالبی به صورت تکمیلی آمده است که به عنوان «پیوست موضوع» طرح شده است.

نویسنده لازم می‌داند از راهنمایی‌ها و نکته‌سنجی‌های عموم اساتیدی که در شکل‌گیری این اثر نقش داشته‌اند تشکر نماید. به‌ویژه حضرات اساتید حجج اسلام والمسلمین محمود رجبی، سید محمود طیب حسینی، علی شیروانی و محمد اسعدی. همچنین جا دارد از پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و دوستان مدیریت آموزش و مدیریت امور پژوهشی که در مراحل مختلف تهیه این اثر همکاری داشتند، تقدیر نمایم.

محمد سلطانی

اسفند ۱۳۹۴

www.ketab.ir